

Justo Beramendi e Ramón Villares

Unha revisión crítica do nacionalismo galego contemporáneo

A coartada para o encontro é o novo libro do historiador Justo Beramendi, *De provincia a nación: historia do galeguismo político* (Xerais, 2007), un título “longamente agardado” por Ramón Villares. “Como en todas as tradicións intelectuais”, explica o presidente do Consello da Cultura Galega, tamén historiador, “hai libros que son prescindibles e outros que son imprescindibles, e este creo que vai ser imprescindible”. De historia, xaora, e da historia contemporánea do nacionalismo en Galicia, co libro como pano de fondo, falamos no despacho de Villares. //Manuel P. Rúa / Fotografía: Tamara de la Fuente

Beramendi:
«Existe historia subxectiva, falsa, ao servizo de intereses non historiográficos, pero fóra da universidade»

Hai un debate entre o político e o científico á hora de facer investigación e transmisión da ciencia. Como se investigou e transmitiu a historia en Galicia na democracia ás novas xeracións?

Ramón Villares. A entrada da historia como saber nas institucións, que en Alemaña, España e Francia ten lugar no século XIX, en Galicia faise en boa medida na democracia, na autonomía e coa transformación da universidade. A universidade foi o axente fundamental na renovación historiográfica de Galicia. Como se fixo? Diríamos que primou menos o entusiasmo patriótico e máis o rigor analítico e científico. Boa parte desa investigación foi feita cun certo ou cun aberto compromiso coa cultura galega, pero non sempre, nin por todos: houbo quen investigou a historia de Galicia como un modo de contrastar posicións, teorías, escolas, e outros máis con vocación de saber quen eramos, de onde viñamos, que facíamos, cun valor algo máis instrumental, pero creo que se mantivo sempre o rigor universitario.

Justo Beramendi. A interacción entre o político e o científico, ou entre unha historia ecuánime/obxectiva, e outra subxectiva ao servizo de ideoloxías/intereses, non é un dilema en branco ou negro. É imposible un historiador ecuánime e científico, non hai persoas á marxe de tensións ideolóxicas, dos problemas e das propostas de solucións que hai na sociedade na que vivimos. Non hai historia totalmente científica e obxectiva, porén, existe historia subxectiva, falsa, ao servizo de intereses extrahistoriográficos (Pío Moa e compañeiros mártires), pero fóra da universidade. É unha cuestión de grao, de

doses. O historiador aspira a ser científico e ecuánime aínda que nunca o consiga totalmente, e polo tanto reduce á mínima expresión a interferencia das súas simpatías e intereses no seu labor. Iso é o que se pode aspirar. Nos últimos trinta anos avanzouse moito nese camiño nas universidades e pódese falar dunha auténtica revolución historiográfica en España. Que historia se transmite? Hai varias vías de transmisión social. A universidade forma profesores de historia, ou historiadores, que escriben libros de maior ou menor difusión, pero co pouco que se le hoxe, a incidencia dos libros é bastante pequena e a transmisión desta ou daquela historia faise, por un lado, polo sistema educativo, sobre todo no ensino medio, por algúns programas divulgativos de televisión, de maior ou menor calidade, ou mediante os bestsellers de historia.

RV. A través de exposicións, museos, do turismo, da industria do lecer e do patrimonio, Europa é un continente que podería converterse en parque temático desde o punto de vista cultural e patrimonial. A través das visitas a museos, exposicións, faise o que antes se facía a través de estatuas, de banquetes, da pintura ou da literatura histórica. Hoxe a divulgación da historia ten moitas vías. O monopolio do sistema educativo hoxe está en solfa aquí e en todo o mundo occidental, hai estatísticas de Francia onde unha porcentaxe alta da poboación non sabe quen foi De Gaulle...

JB. O sistema educativo non ten o monopolio que tiña, pero ten moita maior extensión social, está escolarizado todo o mundo, o profesor ten unha gran influencia. A historia de Galicia e de España que lles

Ramón Villares e Justo Beramendi no edificio do Consello da Cultura Galega.

Ramón Villares (Vilalba, 1951) ten tras de si un inxente traballo de investigación e divulgación da historia contemporánea de Galicia. É catedrático na Universidade de Santiago de Compostela, membro da Real Academia Galega e presidente do Consello da Cultura Galega. Foi rector da USC, fundador e presidente (dende o 1996 até o 2002) da Asociación Española de Historia Contemporánea e director da UIMP en Galicia. Ten máis de setenta libros publicados no seu haber, entre eles, *Foros, frades e fidalgos: Estudos de historia social de Galicia*, (1982), *Galicia. A Historia* (1984), *La propiedad de la tierra en Galicia, 1500-1936* (1982), *Figuras da nación* (1997), e *Historia de Galicia* (2004).

Justo G. Beramendi (Madrid, 1941) é nome de referencia na investigación das ideoloxías e dos nacionalismos. Catedrático de Historia Contemporánea da USC, participou na fundación do Museo do Pobo Galego, do que preside na actualidade a súa Xunta Reitora. Destacan, entre os seus traballos, *Galicia e a historiografía* (1993), *Manuel Murguía* (1998), *Alfredo Brañas no rexionalismo galego* (1998), *La historia política: algunos conceptos básicos* (1999), *La España de los nacionalismos y las autonomías* (2001), escrito con J.L. Granja e P. Anguera, *A Autonomía de Galicia* (2005) e *De provincia a nación. Historia do galeguismo político* (2007), obra na que reúne o traballo de investigación realizado durante máis de dúas décadas. Traballou na edición crítica das obras de Losada Diéguez, Ramón Villar Ponte, Peña Novo, Castelao e Risco. Tomou parte na creación das revistas *A Trabe de Ouro* e *Tempos Novos*, da que é comentarista político.

pode transmitir aos rapaces un militante do BNG, por exemplo, pouco ten que ver coa que lle transmita un profesor de ideoloxía centralista. Iso vai en función da correlación de opcións ideoloxicopolíticas no seo do profesorado de ensino medio, e transmítense opcións moi diferentes, mitos, ocultacións e sobrevaloracións, non só por parte dos profesores de historia, senón tamén os de literatura, galega ou española. Hai libros de texto de historia de España que son fundamentalmente historia de Galicia, e outros nos que Galicia case non existe.

RV. Creo que o que importa do ensino é que transmita unha estrutura mental, un modo de enfocar a vida. A min o que máis me preocupa é a percepción social e o imaxinario que se dá da historia. O que se fai no sistema educativo é un labor moi importante, pero só é unha parte. Volvendo sobre o carácter político ou científico da investigación, creo que os

Villares: «É unha anomalía que a xestión dunha nacionalidade histórica non estivese encomendada a un grupo, partido ou movemento nacionalista»

historiadores contamos bastante ben o que lle pasa a cada sociedade en cada momento mediante unha gran perífrase, que é facer reflexión sobre o pasado. O que sucede é que cobramos pouco por ese esforzo [ri]...

Por ser profetas do pasado?

RV. Non, non. Nós somos analistas do presente e precursores do futuro. Profetas do pasado son os que se empeñan en acertar. Nós non queremos acertar o que vai pasar porque o futuro non está escrito. Damos conta dos problemas profundos da sociedade na que vivimos: a guerra, o pacifismo, a igualdade de xénero, os grandes líderes ou as estruturas sociais, as nacións, os estados... Non afirmamos sen ter unha fonte máis ou menos fiable e precisa, non cremos nunha causa única para explicar todo, non culpabilizamos dunha forma directa e innecesaria..., é un modo de entender a sociedade na que vivimos, que é multicausal e complexa... Iso é o que queremos transmitir, a esencia do traballo social do historiador. Logo se se sabe máis dos Reis Católicos ou de Fernando VII é secundario, porque hai épocas nas que nos preocupan moito os reis, noutras as clases populares, noutras a cultura, noutras a economía... Entón, non é sempre a mesma historia? Pois non. Pero non cambiamos por cambiar senón como voceiros implícitos de mudanzas profundas na sociedade na que vivimos aínda que ás veces non sexamos conscientes desas mudanzas.

O nacionalismo galego idealizou en exceso ao suxeito histórico? Fálase dos (nosos) labregos, dos (nosos) mariñeiros, do (noso) pobo, case como unha mística...

JB. Como todo movemento político. No movemento revolucionario, a clase obreira era un constructo imaxinario para anarquistas, socialistas e comunistas, como pode ser un constructo imaxinario a nación, ou o pobo dos labregos. Todo movemento sociopolítico necesita un referente ideal e mitifica, simplifica ao máximo a realidade, crea algo no que crer. No fondo, mutatis mutandis, é como as relixións laicas: precisa un deus, que pode ser a nación ou a clase, e necesita un paraíso, un happy end. A Rajoy échese a boca cos intereses xerais de España. Que é iso de que España ten intereses xerais?

RV. É unha secularización da historia sagrada. O grande cambio do racionalismo ilustrado foi inverter o discurso da historia sagrada e facelo secular: onde había paraíso hai o progreso, ou

O historiador Justo Beramendi, nun momento da conversa.

Beramendi: «Nada impedía ao grupo Galaxia resucitar o Partido Galeguista a finais dos 60. Non o fixeron por unha teimuda aposta ideolóxica de Ramón Piñeiro de que os partidos nacionalistas non eran bos e o bo era galeguizar todos os partidos»

nacionalistas, xente intermedia, pero esa fusión –que puido ser ORGA– non tivo tempo a se consolidar. Mesmo o Partido Galeguista, non tivo tempo para se consolidar. A guerra cortou o que estaba nacente, non unha árbore que estaba medio feita –caso de Cataluña ou o País Vasco– e despois se puido enxertar, na oposición, no exilio e logo no retorno. En Galicia houbo que plantar outra árbore. Esa é a cuestión.

Tratando de poñer marcos no nacionalismo, (Partido Galeguista no 31, no 50 Galaxia, no 64 a UPG e o PSG...), se hoxe falamos de Bóveda, de Castelao e de Risco, por poñer só tres liderados, como se contemplaría a súa achega dentro da complexidade que era armar un instrumento político eficaz para chegar ao poder e transformar o país de acordo cunhas ideas?

JB. Hai que fuxir dos anacronismos e non traspasar ao pasado valores e apreciacións do presente. A visión deles hoxe é unha pregunta imposible. O máis que podemos é ver que parte do pensamento e da acción daqueles homes segue a ter certa vixencia no presente ou que problemas dos que xurdiron esas visións seguen sen resolver. Iso é o máis. Logo hai cousas do seu pensamento que teñen tanto que ver connosco como cos romanos, porque hai problemas xa resoltos. Risco foi o que máis insistiu sempre na necesidade das forzas políticas propias, expresión que non lle caía da boca á UPG e a Francisco Rodríguez. Iso segue a ter unha certa vixencia, segue existindo ese sistema de partidos de ámbito galego e outros de ámbito español. Pero as fantasías de Risco sobre a Galicia futura, iso non hai por onde collelo, non só en Risco senón tamén en Castelao. Queda pendente a cuestión nacional no seu sentido máis profundo, é dicir, o tipo de relación Galicia-Estado Español, que segue aí.

RV. Dentro da notable fortaleza teórica que tivo o nacionalismo galego desde o principio ata hoxe, hai unha eiva ou unha limitación bastante importante, e só houbo dous autores que en parte arriscaron. Un foi Brañas cando trataba de facer un discurso rexionalista. E outro, noutro estilo, foi Castelao, cun discurso moito máis claro da posición de Galicia como parte substancial da construción dunha España republicana, democrática e federal. Esa mensaxe é

substancial para construír unha alternativa nacionalista en Galicia, Cataluña e no País Vasco. Porque hoxe non podemos pensar en facer estados independentes, pero si en reordenar e cambiar a situación na que estamos, en Galicia e no conxunto. Creo que esa é unha das mensaxes máis importantes, xunto co das forzas políticas propias das que falaba Risco, que nos lega Brañas, e especialmente Castelao. Mensaxe que nos anos 60 e 70 se deixou un pouco á marxe, francamente, mentres se lle deu prioridade a outros cometidos. Non fago xuízos morais porque en cada momento actúase como se pode, pero visto desde hoxe podería ser, non un axuste de contas co noso pasado, senón unha vontade de construír un futuro distinto.

Un dos eixes da creba do novo nacionalismo dos 60 sobre o anterior é a crítica por ter abandonado o Partido Galeguista a vía política dende os anos 50.

RV. As responsabilidades son compartidas. Seguindo coas comparacións, en Cataluña hai un Instituto de Estudos Cataláns, que mal que ben sobrevive no franquismo e resiste, e aquí había un Seminario de Estudos Galegos incautado pola Universidade de Santiago, polo Ministerio de Educación Nacional, e traspasado ao CSIC. O que podía ser un xermolo institucional de expresión cultural de Galicia é transformado noutra cousa. As ferramentas coas que puideron traballar uns e outros en Galicia foron moito máis débiles e moito menos seguras. Había unhas ferramentas importantes no exilio pero o exilio levou outro camiño.

E tamén discrepaba...

RV. Pasa en case todos os exilios do mundo. Os exilios están condenados a non confluír cos do interior.

E viceversa.

RV. E viceversa. O que pensan os polacos no gueto de Varsovia non é o mesmo que pensa o goberno polaco en Londres. Creo que as ferramentas coas que tiveron que traballar nos anos cincuenta e sesenta foron extremadamente débiles, pola guerra. E logo, a reconstrución do nacionalismo nos sesenta é nun contexto cultural que non tiña nada que ver con toda a tradición nacionalista, nin coa época de entreguerras nin propiamente incluso da guerra.

JB. Discrepo en parte co que acabas de dicir. Efectivamente, hai que poñerse naquelas circunstancias durísimas para entender por que se fixo o que se fixo. Pero unha cousa é entender por que se fixo o que se fixo e outra non entender as consecuencias do que se fixo, por moi xustificadas que estivese facelo. Os poucos que quedaron (Fernández del Riego, Piñeiro...) reconstruíron o Partido Galeguista na clandestinidade nun primeiro momento, no interior, tiveron uns anos de actividade clandestina, mais a policía política esmagounos, incluído o propio Piñeiro que foi á cadea. A finais dos 40, coa gran desmoralización da oposición antifranquista, coas guerrillas desfeitas, a Guerra Fría, cando Estados Unidos e os aliados deixan ao réxime de Franco tan tranquilo, se non che deixan facer política, fala doutra maneira, cun labor cultural de sementeira, e refúxianse na vía cultural creando a Editorial Galaxia. É comprensible, en 1950 non se podía facer outra cousa. Distinto é que non se puidese ter feito outra cousa a finais dos 60 e principios dos 70, porque –independentemente de que xurdisen mozos nacionalistas, marxistas...– nese momento do tardofranquismo tamén os partidos nacionalistas de centro

unha sociedade sen clases, unha sociedade máis xusta, unha sociedade máis libre, unha sociedade máis rica, ou todo iso xunto. A política contemporánea, como todo, é unha mestura de razón e paixón. O nacionalismo galego nese sentido foi bastante cambiante no tempo. A súa invocación ao suxeito histórico, primeiro a rexión, logo unha cultura galega, despois a nación galega, e tamén mudou o suxeito social, desde campesiños no rexionalismo ao novo nacionalismo dos anos 60 coas clases populares...

JB. Camadas, camadas populares [ri]...

RV. ...introduciron ese concepto de camadas populares [ri], a invocación a elas como o grande suxeito que protagonizaría esa transformación e esa mudanza. Que iso non tivese lugar, que o nacionalismo tivese pouco acceso ao poder político, é outra cousa. É unha anomalía que a xestión dunha nacionalidade histórica –constituída e recoñecida como tal na transición– non estivese encomendada a un grupo, partido ou movemento de carácter nacionalista, senón a outros.

JB. A outros, non. Ao partido menos autonomista do arco parlamentario.

RV. Escribín hai un tempo tratando de pescudar no problema da posguerra, do exilio, das sucesivas posicións analíticas que ten o nacionalismo galego. Aínda que manifesten dicir o mesmo que Risco ou que Murguía, din outra cousa, aínda que busquen ese fio. En cada reconstrución do nacionalismo van aparecendo novos suxeitos, pero o fundamental está nesa especie de anomalía. Pero esa é unha explicación para o tempo no que vivimos. Para o rexionalismo, incluso para o nacionalismo da época de preguerras, é un problema de limitación estrutural. As elites galegas non son o suficientemente fortes para ter un discurso político capaz de agregar ou mobilizar a maior parte da

poboación porque Galicia non se recoñece facilmente nos seus propios líderes, nos seus propios dirixentes nacionalistas. Os homes da Xeración Nós tiveron ese drama: non podían ser os expoñentes, os portadores –como fillos da fidalguía e da clase dirixente– desta realidade.

JB. Para explicar esa febleza relativa do nacionalismo galego hai outros factores que se deben considerar, como o feito de non ter un grupo social, un conxunto ou grupos sociais con poder que estean interesados en asumir como instrumento preferente de acción política a afirmación identitaria e política do país. Non sei se isto é marxismo reseso ou non, pero creo que hai que ter en conta as propias estruturas de Galicia e sobre todo, en como están inseridas no conxunto de España. Se vemos o caso catalán, que é o máis comparábel, aquí non hai eses grupos nin de clases medias, nin na Igrexa, nin na burguesía, con ese interese senón ao contrario, os seus intereses están na vinculación ao Estado español.

RV. A gran vantaxe catalá, ata fins do XIX, era a capacidade de influír no Estado, e na política económica ou arancelaria española, foran republicanos, federais ou conservadores. E de feito, o soporte fundamental por unha parte da República e das tentativas democráticas españolas, pero tamén dos conservadores, foron os cataláns, de modo que aquí a realidade está en que se produce unha diferenza no século XX. O ritmo de crecemento político de Cataluña e do País Vasco acelérase moito e Galicia colle tarde ese ritmo. Chegamos relativamente ben á II República, un pouco a destempo. En Cataluña xa tiñan feito un traballo de mobilización social e de arraigo popular que permitiu mesmo integrar como propios aos republicanos. En Galicia había republicanos,

Villares: «Creo que o grupo do galeguismo temperado, moderado, tivo unha partipación moi notable na transición e na construción da Autonomía. Tivo máis influencia, quizais, que un partido pequeno. Fixo *realpolitik* pero non tiña un exército»

aproveitaron a menor represión da ditadura para recompoñerse e estar preparados e presentes no momento da transición. Nada impedía ao grupo Galaxia –o refuxio para aguantar a chaparrada dos anos 50– resucitar o Partido Galeguista a finais dos 60. Non o fixeron por unha teimuda aposta ideolóxica de Piñeiro de que os partidos nacionalistas non eran bos e o bo era galeguizar todos os partidos. Foi unha decisión ao servizo dunha teoría política persoal de Piñeiro e creo que a transición en Galicia sería diferente –quizais non moito, pero algo diferente– se dende antes do 73 estivera presente o Partido Galeguista refundado por quen tiña lexitimidade para facelo.

RV. Creo que o grupo de galeguismo temperado, moderado, tivo unha participación moi notable na transición e na construción da autonomía.

JB. Si, pero á súa maneira.

RV. Tivo máis influencia quizais que un partido pequeno, o que sucede é que non puido..., fixo *realpolitik* pero non tiña un exército, non tiñan unha organización...

JB. Tampouco se preocuparon de facelo.

RV. Claro, claro, non tiñan, non querían.

JB. Houbo outra consecuencia a longo prazo: un Partido Galeguista de verdade, o de sempre, por pequeno que fose, o decurso da transición e postransición, tería impedido a fagocitose dese galeguismo temperado por parte do PP, algo que fixo posíbel o longo dominio de Fraga.

RV. O nacionalismo radical...

JB. ...tamén tivo a súa parte

RV. ...axudou bastante, ao dicir: ou eu ou nada... Hai responsabilidades bastante compartidas.

No libro fálase diso. As novas pólas que saen a partir do 1963-1964, con nomes como Ferrín, Beiras, Camilo Nogueira, Francisco Rodríguez..., novas ideoloxías e novos partidos políticos que confluírán no BNG.

JB. ...que non é un partido.

A UPG aparece no libro como retardatario nese proceso...

JB. Como retardatario?

Como se o rol da UPG no último nacionalismo non foi o que debería de ser.

XB. Recoilo unha realidade, outra cousa é que cadaquén a valore e a cualifique como queira. A UPG elabora un proxecto de fronte nacional, mimético respecto de procesos como o alxerino: partido guía, constelación doutras forzas políticas, sindicatos, asociacións, etc. e esa fronte nacional é a que ten que dirixir, protagonizar e facer o proceso de emancipación nacional e de revolución social ao mesmo tempo. Estamos falando dun partido tamén desa onda revolucionaria. Este é o proxecto que a UPG elabora xa antes da morte de Carrero Blanco. O que recoilo no libro é que a UPG –incluída a ANPG, que funda como instrumento fundamental desa fronte de liberación nacional– se mantén erre que

Ramón Villares, presidente do Consello da Cultura Galega.

erre con ese proxecto por moito que cambie a realidade. Foi inaccesible aos cambios drásticos, profundos e moi rápidos da realidade política. Teñen que chegar dúas derrotas consecutivas (77 e 79) e aínda unha terceira no 81, e verse en perigo de converterse nunha forza política marxinal, para que empece a adaptarse á realidade

ese proxecto que tiña. Esa teimosía na coherencia ideolóxica fronte ao realismo político tivo consecuencias negativas para o conxunto do nacionalismo –a UPG era a forza que encabezaba a parte máis importante do nacionalismo– e obstaculizou que Galicia puidese influír na transición e, ao mellor, conseguir outro tipo de cousas.

O galeguismo en concreto

Historia Malia a súa novidade, *De provincia a nación* nace sendo un clásico

De provincia a nación.

Historia do galeguismo político · Justo Beramendi · Edicións Xerais, 2007 · 1.244 páx · 50 euros

De *provincia a nación*, a obra magna de Justo Beramendi, sinala o fito historiográfico máis senlleiro de 2007 e non é esaxerado afirmar que, a carón da *Historia da Educación e da Cultura en Galicia* de Antón Costa, é unha das contribucións máis decisivas para o estudo da historia das ideas en Galiza que se nos ofreceron nas últimas décadas. Ambas as dúas comparten trazos que as irmandan. Dunha banda, son obras de madurada elaboración, teñen dimensións monumentais, foron escritas con indiscutible rigor e están alentadas pola súa grande calidade narrativa; e doutra, son pezas adscritas a cadansúa longa tradición historiográfica e o produto logrado dunha investigación especializada que, con todo, non impide que sexan facilmente accesibles para o gran público.

De provincia a nación coroa con ben unha extensa tradición de estudos sobre o galeguismo que foi enriquecida decisivamente polo propio Beramendi des que deu ao prelo, en 1981, o seu *Vicente Risco no nacionalismo galego*, onde ofreceu un novo enfoque para debullar o ideosistema do pensador ourensán. Esta obra, xunto coa edición en 1984 de *O rexionalismo galego*:

organización e ideoloxía de Ramón Máiz, sinala o inicio dunha vizosa investigación historiográfica e politolóxica sobre o ideario galeguista que suma xa cinco lustros.

Beramendi contabiliza máis dunha trintena de libros e artigos de referencia dedicados ao galeguismo, nomeadamente, de fins do século XIX e do primeiro terzo do XX, chega que é en si mesma unha sorte de trabe mestra imprescindible na que apoiar calquera intento de reconstrución e análise histórica dos diferentes proxectos de ideación de Galiza como suxeito e imaxinario político, desde o Provincialismo ao galeguismo republicano. Mais *De provincia a nación* é moito máis que un grandioso *status quaestionis* historiográfico sobre a ideoloxía galeguista ao ofrecernos unha recapitulación crítica que repara tamén na anatomía do galeguismo como organización para a representación dos intereses de Galiza, como instrumento de mobilización cidadá e como unha proposta de intervención política ensaiada –con desigual fortuna– desde o dealbar do século XX.

Des que Galiza principiou a facer problema político de si mesma a mediados do XIX non lle faltou imaxinación democrática e solucións enunciadas como produtos de ideación. A investigación histórica mesmo privilexiou a lectura do galeguismo como unha sucesión de propostas ideais para resolver os *problemas malditos* do país, para afirmar a súa personalidade política e cultural e evitar así a absorción de Galiza polo Estado. Da fortaleza do galeguismo, digamos, como

partido de ideas xa deu boa conta Beramendi nos seus labores sobre Risco, Losada Diéguez, Peña Novo, Pedrayo, Castela ou Murguía. Máis enfraquecido resultaba o coñecemento común sobre o galeguismo como *partido-organización*, como solución practicada e medida coa realidade política. Os recursos organizativos e medios da acción, a composición social da militancia, a audiencia das súas ofertas electorais; en definitiva, o repertorio e indicadores da acción política do galeguismo están agora cumpridamente iluminados en *De provincia a nación*, ofrecendo unha análise integral e en concreto do galeguismo, moi singularmente no período republicano.

Teño para min que *De provincia a nación* é un libro que malia a súa novidade editorial naceu sendo xa unha obra clásica, peza de referencia ineludible en calquera reflexión sobre o pasado e presente de Galiza, imprescindible para todo aquel que desexe recapitular sobre a construción de Galiza como nación europea ou sobre o nacionalismo como forza democrática constitutiva dunha nova cidadanía. Esta condición clásica da obra de Beramendi débese a que é, ao tempo, o resultado dun ambicioso programa de investigación e a consecuencia dun firme compromiso para que a nación dos galegos e galegas deixe de pensarse como provincia, como simple territorio vencido, e sexa quen de expresarse como nación dona de si. Unha feliz ponte entre o noso pasado e o noso futuro. Crucémola.

// Manuel M. Barreiro